УДК 332.2.021
DOI: https://doi.org/10.36887/2415-8453-2020-2-33

Віктор Михайлович КУЛЬБАКА

кандидат економічних наук, доцент
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАНЬ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Кульбака, В. М. Концептуальні основи формування сільськогосподарських землекористувань в умовах сталого розвитку [Текст] / Віктор Михайлович Кульбака // Український журнал прикладної економіки. – 2020. – Том 5. – № 2. – С. 282–288. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. *Перед наукою і практикою постала необхідність зваженого перегляду світоглядних, теоретичних і методологічних основ сільськогосподарського землекористування. Формування нової філософії та методології сталого сільськогосподарського землекористування в Україні відкриває можливості застосування її результатів не тільки для ефективного регулювання земельних відносин, а й для організації охорони та раціонального використання земельних угідь, визначення і обґрунтування системи економічних і організаційно-господарських заходів щодо відновлення їх продуктивності. Стале сільськогосподарське землекористування потребує врахування економічних, екологічних і соціальних факторів, які істотно впливають на стан земель, їхню продуктивність, а разом з тим і на ефективність діяльності агроформувань.*

Метою статті є висвітлення основних аспектів сталого розвитку в галузі сільського господарства при формуванні сталого землекористування, з'ясування перспективних напрямів забезпечення економічного, соціального та екологічного вимірів сталості.

Стаття присвячена визначенню основних засад, принципів, системи показників, на яких ґрунтуються концептуальні основи формування сільськогосподарського землекористування крізь призму сталого розвитку. Виявлено проблеми та сучасні тенденції розвитку сільськогосподарського землекористування в умовах земельної реформи. Складність і багатофункціональність сталого сільськогосподарського землекористування обумовлює необхідність системного й процесно-функціонального підходів до його формування. Визначені основні засади, поняття, наукові принципи та запропонована система показників, що відображають функціонування землекористування - дають системне представлення про формування сталого сільськогосподарського землекористування. Функціонування сталого сільськогосподарського землекористування забезпечить не тільки підвищення родючості ґрунтів, раціональне використання земель і позитивний вплив на довкілля, а й дасть змогу отримувати екологічно безпечну продукцію, потреба в якій існує у зв'язку з негативними соціально-демографічними процесами.

Ключові слова: *сталий розвиток, сільськогосподарське землекористування, аспекти сталості, раціональне використання.*

© Віктор Михайлович Кульбака, 2020

Victor Mikhailovich KULBAKA

PhD in economics, associate Professor,
Prydniprovska State Academy of Civil Engineering and Architecture

CONCEPTUAL FUNDAMENTALS OF AGRICULTURAL LAND USE FORMATION IN CONDITIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract

Introduction. *Science and practice are faced with the need for a balanced revision of ideological, theoretical and methodological foundations of agricultural land use. The formation of a new philosophy and methodology of sustainable agricultural land use in Ukraine opens the possibility of applying its results not only for effective regulation of land relations, but also the organization of protection and rational use of land, definition and justification of economic and organizational measures to restore their productivity. Sustainable agricultural land use requires taking into account economic, environmental and social factors that significantly affect the condition of land, their productivity, and at the same time the efficiency of agricultural formations.*

The purpose of the article is to highlight the main aspects of sustainable development in the field of agriculture in the formation of sustainable land use, to clarify promising areas for economic, social and environmental dimensions of sustainability.

The article is devoted to the definition of the basic principles, system of indicators on which the conceptual bases of formation of agricultural land use through the prism of sustainable development are based. Problems and modern tendencies of development of agricultural land use in the conditions of land reform are revealed. The complexity and versatility of sustainable agricultural land use necessitates systemic and process-functional approaches to its formation. The basic scientific principles, concepts and the proposed system of indicators that reflect the functioning of land use - give a systematic idea of the formation of sustainable agricultural land use. The functioning of sustainable agricultural land use will not only increase soil fertility, rational land use and positive impact on the environment, but also allow to obtain environmentally friendly products, the need for which is due to negative socio-demographic processes.

Key words: *sustainable development, agricultural land use, aspects of sustainability, rational use.*

JEL classification: O13; Q15

Вступ

Земельна реформа в Україні, яка триває з 1991 року, не вирішила покладених на неї завдань. Здійснення масштабних земельних перетворень обумовило виникнення гострих проблем соціального, економічного й екологічного характеру. Зокрема, належним чином не забезпечується раціональне використання та охорона земельних ресурсів, відтворення продуктивного потенціалу сільськогосподарських земель. Оскільки процеси земельного реформування в цей період відбувалися повільно, земельне питання стало вкрай заполітизованим, а перехід землі ефективним господарям – практично заблокованим. У зв'язку з цим виникла потреба формування нової парадигми землекористування в Україні - концепції сталого сільськогосподарського землекористування, яка могла б забезпечити підвищення добробуту людей, вирішити проблеми, пов’язані з раціональним використанням і поліпшенням екологічного стану земель, із збереженням навколишнього середовища.

З переходом до ринкових відносин, впровадженням приватної власності на землю умови сільськогосподарського землекористування кардинально змінилися. Перед наукою і практикою постала необхідність зваженого перегляду світоглядних, теоретичних і методологічних основ сільськогосподарського землекористування. Формування нової філософії та методології сталого сільськогосподарського землекористування в Україні

відкриває можливості застосування її результатів не тільки для ефективного регулювання земельних відносин, а й для організації охорони та раціонального використання земельних угідь, визначення і обґрунтування системи економічних та організаційно-господарських заході щодо відновлення їх продуктивності.

Вивченням формування сталих сільськогосподарських землекористувань та використання земельних ресурсів України займаються такі науковці: А.С. Даниленко, Д.С. Добряк, С.І. Дорогунцов, І.В. Кошкалда, Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк, Л.Я. Новаковський, П.Т. Саблук, А.Я. Сохнич, А.М. Третяк, М.М. Федоров, М.А. Хвесик, О.В. Ходаківська, Г.В. та ін. [1-11]. Незважаючи на чисельні доробки авторів, питання методології сталого сільськогосподарського землекористування вимагають подальшого розвитку та здійснення наукового пошуку.

Мета та завдання дослідження

Метою статті є висвітлення основних аспектів сталого розвитку в галузі сільського господарства при формуванні сталого землекористування, з'ясування перспективних напрямів забезпечення економічного, соціального й екологічного вимірів сталості. В межах досягнення мети виокремлено такі завдання:

- ❖ дослідження основних положень сталого розвитку сільськогосподарських землекористувань;
- ❖ визначення принципів і системи показників, на яких ґрунтуються концептуальні основи формування сталих сільськогосподарських землекористувань;
- ❖ розробка пропозицій щодо впровадження невідкладних заходів при формуванні сталих сільськогосподарських землекористувань.

Виклад основного матеріалу дослідження

Тенденції сучасного розвитку сільськогосподарського землекористування в Україні пов'язані, по-перше, із обмеженістю земельних ресурсів у просторі, по-друге, з нормативно-правовою і організаційною недосконалістю сучасних земельних відносин, що перешкоджають усунути прояви природо-руйнівного, еколого-деструктивного використання земельно-ресурсного потенціалу. Перехід України до сталого розвитку зумовлює потребу наукового обґрунтування теоретичних основ формування сільськогосподарських землекористувань незалежно від соціально-економічної орієнтації та способу виробництва, оскільки сталий розвиток передбачає дотримання балансу між домінантами соціально-економічного піднесення та вимогами збереження навколишнього природного середовища.

Ряд теоретиків і прихильників сталого розвитку вважають його найперспективнішою ідеологією 21 століття і навіть усього третього тисячоліття, яка, з поглибленням наукової обґрунтованості, витіснить усі наявні світоглядні ідеології як такі, що є фрагментарними, неспроможними забезпечити збалансований розвиток цивілізації [1-5].

Отже, сталий розвиток (англ. *sustainable development*) – загальна концепція стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасного людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному й здоровому довкіллі [2].

На основі аналітичного огляду напрацювань вчених, можна зробити висновок, що «сталий розвиток сільськогосподарських землекористувань» – це такий розвиток, який забезпечує отримання суспільно необхідної кількості сільськогосподарської продукції без порушення екосистеми, що формується на основі прийняття стратегічних управлінських рішень [3].

Виходячи із встановлених тенденцій і закономірностей, що склалися в сучасному землекористуванні України, ми вважаємо, що система сталого сільськогосподарського землекористування повинна ґрунтуватися на таких наукових принципах:

❖ Принцип єдності держави та землекористувачів, який означає, що вони мають керуватися одним прагненням, аби земельна ділянка мала максимальну продуктивність, щоб землевласник мав економічну зацікавленість, проте не порушував екологічні нормативи. Виходячи з цього, плата за землю, податки та різного роду фінансові й матеріальні збори мають бути врегульованими так, аби не відбивати бажання у землекористувача займатися сільськогосподарським виробництвом. Також сільськогосподарське виробництво значною мірою залежить від кліматичних умов, тому держава має бути готовою матеріально і фінансово підтримувати землекористувачів у роки вкрай несприятливі для вирощування сільськогосподарських культур, допомагати ліквідовувати наслідки стихійних лих.

❖ Принцип державного регулювання, який означає, що державна політика повинна бути спрямована на забезпечення ефективного й екологічного землекористування, сприяти організації виробництва для сільського господарства. Держава має дбати про розвиток інфраструктури для забезпечення високоефективного та екологічного землекористування, регулювати ринок імпорту та експорту сільськогосподарської продукції, всіма засобами захищати інтереси власного землекористувача.

❖ Правовий принцип, який передбачає нормативно-правове забезпечення для формування сталого землекористування, щоб кожний землекористувач мав чітко визначені права й обов'язки, які б давали йому можливість самостійно забезпечувати високу ефективність і екологічність користування землею.

❖ Принцип єдності показників еколого-економічної оцінки сталості розвитку сільськогосподарського землекористування, який передбачає одночасне використання для цього показників економічного й екологічного стану господарювання, економічної оцінки витрат, пов'язаних з екологізацією землекористування, захистом навколишнього середовища, економічною оцінкою у системі товарно-грошових відносин (ціни, податки, кредитування) тощо.

❖ Принцип соціальної спрямованості сільськогосподарського землекористування, який означає, що ефективне й екологічне використання землі повинне сприяти поліпшенню умов праці та проживання людей, їх здоровому відтворенню, бажанню підростаючого покоління присвячувати себе праці в сільському господарстві. Землекористувачі мають брати активну участь у розбудові соціальної сфери в сільській місцевості, підтримувати розвиток відповідної інфраструктури.

❖ Принцип оптимальності, який означає, що землекористувач має використовувати земельну ділянку так, щоб вона не втратила родючості через недбайливе її використання або надмірне перевантаження виробництвом монокультури, що призведе до різкого зниження потенціальних можливостей ґрунту внаслідок втрати поживних речовин, засмічення земельної ділянки бур'янами та шкідниками сільськогосподарських культур, різних видів деградації.

❖ Принцип наукового обґрунтування сільськогосподарського землекористування, який означає, що всі заходи, які здійснюються на земельній ділянці при організації сільськогосподарського виробництва, мають бути науково обґрунтовані на рівні сучасних досягнень науково-технічного прогресу.

❖ Принцип державного контролю за використанням і охороною земель сільськогосподарського призначення: забезпечення реалізації державної політики у сфері раціонального використання земель; запобігання порушенням законодавства України у сфері використання та охорони земель, своєчасне виявлення таких порушень і вжиття відповідних заходів щодо їх усунення; забезпечення додержання власниками землі та землекористувачами стандартів і нормативів у сфері охорони та використання земель.

❖ Принцип векторного розвитку землекористування на засадах сталості, який передбачає перехід від виробництва окремих продуктів землеробства до формування комплексів, що включають сукупність створених матеріальних об'єктів, культурних цін-

ностей, інформації, а також природних систем, забезпечують повний добробут, фізичне й духовне здоров'я, максимальне розкриття творчого потенціалу людей, які в ньому живуть.

З метою спостереження за розвитком землекористування, визначення рівня його сталості необхідно застосовувати систему показників цього процесу в часі, користуватися доступними для обчислення показниками. Показники мають відображати такі характеристики функціонуючої системи землекористування:

- екологічні – стан земельних ресурсів та інших складових навколишнього середовища;
- економічні – продуктивність і економічна ефективність землекористування;
- соціальні – рівень соціального розвитку сільської місцевості й демографічна ситуація.

Показники, які характеризують розвиток тієї чи іншої галузі, існує багато. На наш погляд, для визначення сталості розвитку землекористування доцільно використовувати обмежену їх кількість, але таких, які у достатній мірі характеризуватимуть хід цього процесу в динаміці й обов'язково в одиницях, які можна порівнювати, особливо тих, що мають грошовий вираз [3].

До показників, за якими доцільно оцінювати сталість розвитку землекористування, на нашу думку, доцільно віднести такі:

- **екологічні:**

родючість ґрунтів (баланс гумусу);

еродованість ґрунтів (водна і вітрова ерозії);

розораність земель, площа порушених земель;

агрохімічне обстеження ґрунтів;

площа лісового фонду (землі, вкриті лісовою рослинністю);

капітальні вкладення в заходи на охорону навколишнього середовища й раціональне використання природних ресурсів;

забруднення об'єктів навколишнього середовища;

надзвичайні екологічні ситуації; радіаційні аварії.

- **економічні:**

показники валової продукції в господарствах усіх категорій: валова продукція рослинництва й тваринництва, валова продукція на душу населення, валова продукція на 100 га сільськогосподарських угідь;

урожайність основних сільськогосподарських культур, ц з 1 га;

рівень рентабельності, %, усього (у тому числі: продукція рослинництва; продукція тваринництва);

індекси продуктивності праці;

основні фонди (включаючи худобу), млрд грн.

- **соціальні**:

народжуваність, смертність і природний приріст населення;

середньорічна кількість працюючих у сільському господарстві;

землезабезпеченість населення (сільського);

очікувана тривалість життя при народженні, років;

споживання продуктів харчування (у середньому за місяць із розрахунку на одну особу);

забезпечення соціальної інфраструктури у середньому на одного сільського жителя.

Зазначимо, що проблеми переходу до сталого землекористування вимагають комплексного підходу до їх вирішення з одночасним врегулюванням соціального, екологічного й економічного аспектів. Такий комплекс заходів розробляється в стратегіях, програмах розвитку земельних ресурсів органами сільгоспуправління та

охорони навколишнього середовища на перспективу 10-15 років і впроваджується за річними програмами. Програми враховують соціально-економічні особливості регіонів, містять обґрунтовані пропозиції щодо використання земельних, водних та інших природних ресурсів у зв'язку з комплексом природоохоронних засобів. Найперше у програмах розвитку знаходить відображення система правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на запобігання необґрунтованому вилученню земель із сільськогосподарського обороту, захист від шкідливих антропогенних впливів, відтворення родючості ґрунтів, продуктивності земель лісового фонду, захисту ґрунтів від водної та вітрової ерозії тощо.

Також для підтримання на високому рівні родючості сільськогосподарських землекористувань і збереження довкілля у сприятливому для здоров'я людини стані необхідно проведення таких заходів: рекультивація порушених земель, заходи з підвищення їх родючості та поліпшення інших корисних властивостей землі; знімання, використання і зберігання родючого шару ґрунту під час виконання робіт, пов'язаних з порушенням земель; захист земель від водної та вітрової ерозії, селі, підтоплення, заболочення, повторного засолення, висушування, ущільнення, забруднення відходами виробництва, хімічними й радіоактивними речовинами від інших процесів руйнування; тимчасова консервація деградованих сільськогосподарських угідь; створення системи економічних важелів (плата за забруднення довкілля, відшкодування витрат на поліпшення їх якості, застосування економіко-правових санкцій); розвиток системи економічного стимулювання (пільгового оподаткування, кредитування, економічного страхування, надання природних ресурсів під заставу); створення системи фінансування природоохоронних заходів (за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, власних коштів підприємств і доброчинних внесків).

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, визначені у статті основні засади, поняття, наукові принципи та запропонована система показників, що відображають функціонування землекористування, дають системне представлення про формування сталого сільськогосподарського землекористування. Функціонування сталого сільськогосподарського землекористування забезпечить не тільки підвищення родючості ґрунтів, раціональне використання земель і позитивний вплив на довкілля, а й дає змогу отримувати екологічно безпечну продукцію, потреба в якій існує у зв’язку з негативними соціально-демографічними процесами.

Список літератури

1. Хвесик М., Бистряков І. Парадигмальний погляд на концепт сталого розвитку України. *Економіка України.* 2012. № 6. С. 4-12.
2. Новаковський Л., Новаковська І. Формування землекористування об’єднаних територіальних громад на другому етапі децентралізації влади. *Вісник аграрної науки*. 2019. №2. С. 5-15.
3. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року (проект 2017). URL: http://file:///C:/Users/Administrator/Favorites/Downloads/UNDP_Strategy_v06-optimized%20(1).pdf
4. Добряк Д.С., Тихонов А.Г., Гребенюк Н.В. Теоретичні засади сталого розвитку землекористування у сільському господарстві. К.: Урожай, 2004. 136 с.
5. Економіка управління земельними ресурсами на основі землевпорядного та кадастрового механізмів: монографія / [І.В. Кошкалда та ін.; за ред. І.В. Кошкалди]; Харків. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. Харків: Вид-во Іванченка І.С., 2016. 254 с.
6. Сохнич А.Я., Котикова О.І. Особливості впливу умов землекористування на його сталий розвиток. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2017. № 1-2. С. 54-58.

7. Третяк А.М., Третяк В.М., Третяк Н.А. Тенденції та наслідки земельної реформи в Україні у контексті якості життя і безпеки населення. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2018. № 2. С. 12–21.
8. Ходаківська О.В. Засадничі основи управління земельними відносинами в сільському господарстві. *Актуальні проблеми управління та адміністрування: теоретичні і практичні аспекти:* матеріали V Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції молодих вчених та здобувачів вищої освіти. 6 травня 2020 р. Кам'янець-Подільський. 2020 р.

References

1. Khvesyk, M., Bystryakov, I. (2012) «Paradigmatic view on the concept of sustainable development of Ukraine». *Ekonomika Ukrainy.* № 6, pp. 4-12.
2. Novakovsky, L. Novakivska, I. (2019) «Formation of land use of united territorial communities at the second stage of decentralization of power». *Visnyk agrarnoi nauky*. №2, pp. 5-15.
3. Strategiya stalogo rozvytku Ukrainy do 2030 roku (proekt 2017). [Strategy of sustainable development of Ukraine until 2030 (draft 2017)]. Available at: http://file:///C:/Users/Administrator/Favorites/Downloads/UNDP_Strategy_v06-optimized%20(1).pdf
4. Dobryak, D.S., Tihonov, A.G., Grebenyuk, H.B. (2004). *Teoretychni zasady stalogo rozvytku zemlekorystuvannya u silskomu gospodarstvi*. [Theoretical principles of sustainable land use development in agriculture]. Urozhaj. Kyiv. Ukraine.
5. *Ekonomika upravlinnya zemel'nymy resursamy na osnovi zemlevporyadnogo ta kadastrovogo mehanizmiv.* (2016). [Economics of land resources management on the basis of land management and cadastral mechanisms: a monograph]. Koshkalda, I.V. and othes. In Koshkalda, I.V. (ed.). Kharkiv nat. agrarian. univ. V.V. Dokuchaev. Ivanchenko I.S. Publishing House. Kharkiv. Ukraine.
6. Sokhnich, A.Y., Kotykova, O.I. (2017). «Peculiarities of the influence of land use conditions on its sustainable development». *Land management, cadastre and land monitoring*. № 1-2, pp. 54-58.
7. Tretyak, A.M., Tretyak, V.M., Tretyak, N.A. (2018). «Tendencies and consequences of land reform in Ukraine in the context of quality of life and safety of the population». *Land management, cadastre and land monitoring.* № 2, pp. 12-21.
8. Khodakivska, O.V. (2020). «Basic principles of land management in agriculture». *Aktual'ni problemy upravlinnia ta administruvannia: teoretychni i praktychni aspekty*. [Actual problems of management and administration: theoretical and practical aspects]. *Proceeding of* materials of the International scientific-practical Internet-conference of young scientists and applicants for higher education. (May 6, 2020). Kamianets-Podilskyi, pp. 53-56.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2020 р.